

**O'SMIRLARNING QURBON BO'LISHI SABABLARI VA NAMOYON
BO'LISHI. MUTAXASSISLAR UCHUN ZO'RAVONLIKKA UCHRAGAN
JABRLANUVCHILAR BILAN TELEFON ORQALI MASLAHAT BERISH
USULLARI.**

Kuvatova Gulbonu Murodullayevna

Amaliyotchi psixolog

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'smirlarning zo'ravonlik qurboni bo'lishiga olib keluvchi psixologik, ijtimoiy va oilaviy omillar tahlil qilingan. O'smirlikning turli bosqichlarida salbiy muhit, oiladagi nosog'lom munosabatlar, ota-onalarning axloqsiz turmush tarzi, tengdoshlar tomonidan bezorilik, yolg'izlik hamda antisosial guruhlarga qo'shilish kabi omillar zo'ravonlik xavfini kuchaytirishi yoritilgan. Shuningdek, shaxsning adaptiv salohiyati, oilaviy tarbiya uslubi va o'z-o'zini baholash darajasining jabrlanuvchilik xulq-atvoriga ta'siri ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari o'smirlarni zo'ravonlikdan himoya qilishda psixologik diagnostika, profilaktika va oilaviy tarbiya muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: *o'smirlik davri, zo'ravonlik qurboni, viktim xulq-atvor, oilaviy tarbiya, adaptatsiya, o'z-o'zini baholash, psixologik diagnostika, tengdoshlar bosimi, ijtimoiy muhit, profilaktika.*

Abstract: *This article analyzes the psychological, social, and family-related factors that increase adolescents' risk of becoming victims of violence. It highlights that negative environments, unhealthy family relationships, immoral parental lifestyles, peer bullying, loneliness, and involvement in antisocial groups can significantly raise the likelihood of victimization during different stages of adolescence. In addition, the influence of personal adaptive potential, parenting style, and self-esteem level on victim behavior is examined. The findings show that psychological diagnostics, preventive measures, and healthy family upbringing play an important role in protecting adolescents from violence.*

Keywords: *adolescence, victim of violence, victim behavior, family upbringing, adaptation, self-esteem, psychological diagnostics, peer pressure, social environment, prevention.*

Bolalar va o'smirlar ko'pincha jinoyatchilik, zo'ravonlik va bulling qurbonlariga aylanadilar. O'smirlar zo'ravonligi va qurbon bo'lish muammosi psixologiya fanidagi boshqa dolzarb muammolar qatorida mustahkam o'rin egalladi va shubhasiz, u hali hal qilinmagan.

Har qanday shaxsning shaxsiyati va uning xatti-harakati o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjud. Shaxsiyat va uning aqliy xususiyatlari bir vaqtning o'zida uning faoliyatining zaruriy sharti va natijasidir. Xulq-atvorning psixik mazmuni, ma'lum bir vaziyat kontekstida rivojlanib, shaxs uchun ayniqsa muhim bo'lib, nisbatan barqaror shaxsiy

xususiyatlarga aylanadi va shaxsiy xususiyatlar, o'z navbatida, ularning xatti-harakatlarida aks etadi

Ijtimoiy fazilatlar insonning tashqi muhit bilan o'zaro ta'siri jarayonida uzoq vaqt davomida shakllanadi. Shaxs rivojlanishi deyarli butun hayot davomida sodir bo'lsa-da, qurbonlikning oldini olish nuqtai nazaridan, insonning o'smirlik davri eng muhim hisoblanadi. Axir, shaxsning qurbonlik deformatsiyalari "yo'q joydan" paydo bo'lmaydi. Jabrlanuvchining ortishi potentsialini shaxs allaqachon bolalik davrida qo'lga kiritadi va shu tariqa u uchun xavfli rivojlanishning haqiqiy imkoniyati yaratiladi, garchi bu voqealarning o'zi uzoq kelajakda sodir bo'lishi mumkin. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'zini o'zi qadrlamaslik, yuqori darajadagi xavotir va tajovuzkorlik, hissiy-ixtiyoriy beqarorlik kabi shaxsiy xususiyatlarga ega bo'lgan o'smir zo'ravonlik qurboni bo'lishga "tayyor" degani.

Quyidagilar bolaga salbiy taraflama eng kuchli ta'sirlaridan biri hisoblanadi.

O'smirlik davrida (11-14 yosh): mastlik, alkogolizm, ota-onalarning axloqsizligi; chekish, giyohvand moddalarni suiste'mol qilish; zo'rlash, korrupsiya; yolg'izlik; jismoniy shikastlanishlar; tengdoshlari tomonidan bezorilik; antisosial va jinoiy guruhlarga aralashish; tez-tez ko'chib yurish.

Erta o'smirlik davrida (15-17 yosh): antisosial oila, oilaviy qashshoqlik; ichkilikbozlik, giyohvandlik, fohishalik; jinoiy guruhlarga aloqadorlik; zo'rlash; jismoniy jarohatlar; nuqtai nazarni yo'qotish, boshqalar tomonidan noto'g'ri tushunish, yolg'izlik; tengdoshlar tomonidan bezorilik, romantik muvaffaqiyatsizliklar; o'z joniga qasd qilish moyilligi.

Shaxsning xulq-atvorini tahlil qilish uning adaptiv salohiyatini, ya'ni uning moslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilishni mutaxassis tomonidan tashxis qo'yishda majburiy hisobga olishni talab qiladi. **Adaptatsiya** (lotincha - moslashuvchanlik, moslashish) so'zning keng ma'nosida organizmning mavjudlik sharoitlariga moslashishini anglatadi. Aqliy moslashuv shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi optimal korrelyatsiya jarayoni (*aqliy gomeostaz*) sifatida shaxsiy rivojlanishda muhim omil sifatida qaralishi kerak. Bola har qanday sharoitda 2 oydan – 6 oygacha bo'lgan davrda sekin asta adaptatsiya qilishni boshlaydi.

Hayotiy tajriba ko'p jihatdan oilaviy tarbiyaning xususiyatlari bilan belgilanadi. Jabrlanuvchilarning oilaviy tarbiya uslublarini maxsus tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, bolalar 40% oilada, ayniqsa onalari bilan hissiy, ishonchli aloqalarga ega emas. Jabrlanuvchilarning yigirma foizi axloqiy mas'uliyat hissi yuqori bo'lgan oilada tarbiyalangan. Bu qizlar haddan tashqari vijdonlilik, mas'uliyat va kuchli axloqiy tamoyillar bilan ajralib turardi. Ular zo'ravonlarning provokatsion iltimoslariga (masalan, mashinaga o'tirib, ularga yo'nalish ko'rsatish, kvartiraga kirib, yordam so'rash va boshqalar) bajonidil javob berishgan

Zo'ravonlik qurbonligida gumonlanuvchi o'smirlar o'rganilganda ularning deyarli barchasi, jinsiy aloqada bo'lgan va yuqori darajadagi jinsiy xabardorlikka ega bo'lgan.

Ularning ko'plari pornografik adabiyotlar bilan tanish bo'lgan. Ulardan ba'zilari alkogol yoki giyohvand moddalar ta'sirida kuchli mast bo'lgan holda jinoyat qurboni bo'lgan.

O'z-o'zini hurmat qilish xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, jabrlanuvchilarning 31,5 foizida o'z-o'zini hurmat qilish yetarli emas edi. O'z-o'zini hurmat qilish darajasi yuqori bo'lgan jabrlanuvchilar asosan ijobiy o'z-o'zini tasvirlash xususiyatlariga ega bo'lishgan, o'z-o'zini hurmat qilish darajasi past bo'lganlar esa asosan salbiy xususiyatlarga ega bo'lishgan. Ijobiy va salbiy xususiyatlarning bu nomutanosibligi voqeani tushunishga sezilarli darajada to'sqinlik qiladi va jabrlanuvchining tanqidiy fikrlashini pasaytiradi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, o'z-o'zini hurmat qilish darajasi past bo'lgan jabrlanuvchilar cheklangan faollik ko'rsatgan, o'ziga ishonchsiz va yuqori darajadagi ruhiy stressni boshdan kechirgan. O'z-o'zini hurmat qilish darajasi yuqori bo'lgan jabrlanuvchilar tanqidiy fikrlashning aniq yo'qligini va o'z imkoniyatlaridan tashqari vazifalarni bajarishga moyilligini namoyish etdilar. Ular ko'pincha jinoyatlarni o'zlari uyushtirganlar, jinoyatchilar bilan ichkilikbozlik mashg'ulotlarida qatnashganlar, ular bilan bir xonada tunab qolishgan, mashinalarni to'xtatib, mashina so'rashgan va hokazo. Ularning xatti-harakatlari aniq qurbonlik bilan ajralib turardi. Ba'zi jabrlanuvchilar aniq o'z-o'zini hurmat qilish xavotirini namoyon qilishgan, ya'ni ular neytral vaziyatlarni o'z-o'zini hurmat qilishlariga tahdid soluvchi deb bilishgan. Tahlil shuni ko'rsatdiki, o'z-o'zini hurmat qilish xavotiri yuqori bo'lgan jabrlanuvchilar zo'rlovchilarini ilgari bilishgan yoki ularga oshiq bo'lishgan. O'zini yuqori baholash xavotiriga ega bo'lgan jabrlanuvchilarning aksariyati guruhli zo'rqlash qurboni bo'lgan va bu to'dalar orasida ko'pincha guruhli zo'rqlashlarning aybdorlari sifatida harakat qilgan tanlanganlari ham bor edi

Muayyan shaxsning biron bir xavfga duch kelishi ham obyektiv holatlarga, ham uning individual xususiyatlariga bog'liq. Biroq, har qanday shaxs, uning individual xususiyatlaridan qat'i nazar, jabrlanuvchiga aylanishi mumkin bo'lgan holatlar mavjud (masalan, yetim bo'lish). Hatto bu holatlarda ham o'zini jabrlanuvchi sifatida idrok etish yoki idrok etmaslik shaxsning individual xususiyatlari bilan bog'liq bo'ladi.

Xulosa

Shunday qilib, o'smirlarning qurbon bo'lishining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash mumkin, bu bizga ushbu belgilarning mavjudligi o'smirlarni qurbon qiladi deb taxmin qilish imkonini beradi:

1. O'smirlik davridagi aqliy va psixoseksual rivojlanishning yoshga bog'liq xususiyatlari, platonik, erotik yoki jinsiy libidoning shakllanishi shaklida, haddan tashqari ishonch va yetarlicha tanqidiylik bilan birgalikda kelsa.

2. Shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchining yetarli emasligi, yuqori darajadagi xavotir, hissiy beqarorlik va yuqori darajadagi asabiy va ruhiy stress kabi individual psixologik xususiyatlari.

3. Jabrlanuvchilikda tizimni shakllantiruvchi omil sifatida psixologik moslashuv ko'pincha shaxsiyat tuzilishi ijtimoiy qo'rqqoqlik, xulq-atvorni integratsiya qilish qobiliyatining pastligi va yuqori darajadagi konformizmni namoyon etuvchi jabrlanuvchilarda uchraydi. Mojaroli vaziyatlarda aniq moslashmagan reaksiyalar

kuzatiladi, bu mojaro manbaiga ko'proq e'tibor qaratish va hissiy noqulaylikni yumshatish uchun "chekinishga" moyillik bilan namoyon bo'ladi.

4. Jinsiy ta'limning past darajasi.

5. Neyropsixiatrik kasalliklar (oligofreniya, psixik buzilishlar - psixopatiya, organik miya shikastlanishining oqibatlar va boshqalar).

6. E'tiborsizlik, tashlab ketilish va hissiy rad etish, yetarlicha g'amxo'rlik qilinmaslik va hissiy iliqlikning yo'qligi, shuningdek, psixofizik rivojlanishdagi kechikishlar, oson taklif qilish, xavf darajasini baholay olmaslik va zo'ravonlikka qarshi tura olmaslik.

7. Oilada shafqatsiz munosabat sharoitlari, dunyoga nisbatan dushmanona qarash, kuchlilarning zo'ravonligi qurboni bo'lishga va uni kuchsizlarga qarshi ishlatishga tayyorlik.

Mutaxassislariga yuqoridagi zo'ravonlik turlariga uchragan bolalar yoki o'smirlar bilan ishlash jarayonida telefon orqali maslahat berish bo'yicha tavsiyalar:

Unga (jabrlanuvchiga) o'z hikoyasini aytib berish imkoniyatini bering: unga ruxsat bering, unga ishonishingizni va uning tashvishlarini tinglashni xohlayotganingizni bildiring.

Unga his-tuyg'ularini tushunishga yordam bering: uning jahli chiqish tabiiylikini ayting va huquqini qo'llab-quvvatlang; uning hech qanday his-tuyg'ularini inkor etmang.

Turli millat, madaniyat va tabaqadagi odamlar o'rtasidagi farqlarga sezgir bo'ling: garchi hamma o'rtasida o'xshashliklar mavjud bo'lsa-da, ularning hech biri stereotiplar emas, har birining o'z hayotiy tajribasi bor.

Uning xatti-harakatlariga ta'sir qiluvchi madaniy qadriyatlar va e'tiqodlarni hurmat qiling: esda tutingki, bu g'oyalar o'tmishda u uchun tinchlik va ishonch manbai bo'lgan bo'lishi mumkin.

Qishloq va shahar aholisi o'rtasidagi farqlardan xabardor bo'ling: jismoniy izolyatsiya va madaniy qadriyatlarni hisobga olish kerak.

Uning qutqaruvga muhtojligini biling, unga o'z resurslari va qo'llab-quvvatlash tizimini baholashda yordam bering.

Unutmangki, u inqirozga yuz tutmoqda, bu esa uning har qanday muammoni yengishga yordam beradigan himoyasini zaiflashtiradi. Unga kuchini va hissiy xotirjamligini tiklashga yordam bering, shunda u o'z qarorlarini qabul qiladi.

Boshqa madaniyat, irq yoki tabaqaga mansub shaxsga maslahat berayotganda, madaniy majburiyatlar, e'tiqodlaringiz va tarafkashliklaringizni yodda tuting: sizga nisbatan ham tarafkashlik bo'lishi mumkinligini va ularga adolatli munosabatda bo'lish kerakligini unutmang.

Tashxis qo'ymang! Xulq-atvorning sub'ektiv talqinlariga emas, balki muammolarni hal qilish va hissiy qo'llab-quvvatlashga e'tibor qarating.

Agar jabrlanuvchi avvalgi munosabatlarga qaytishga qaror qilsa, umidsizlikni bildirmang: ochiq bo'ling va xavotirlaringizni tushuntiring, lekin unga har doim sizga murojaat qilishi mumkinligini va siz unga g'amxo'rlik qilishingizni bildiring

Esingizda bo'lsin! Siz uning hayotida unga hurmat ko'rsatgan va eng muhtoj bo'lganida uni qo'llab-quvvatlagan birinchi inson bo'lishingiz mumkin. Buning evaziga siz uning minnatdorchiligini va kimgadir xizmat qila olishingizni bilishdan mamnun bo'lasiz!

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Мысль, 1997. 327 б.
2. Васильев В.Л., Мамайчук И.И. Анализ личности несовершеннолетних жертв половых преступлений. М.: Вопросы психологии. №1. 1993. 127 б.
3. Глейзер Д. Злоупотребления в отношении детей. СПб.: Детская и подростковая психотерапия. / Под редакцией Д.Лэйна, Э.Миллера, 2001. 175б.
4. Дьяченко А.А. Актуальные вопросы виктимологической профилактики преступлений в области половых преступлений // Виктимологические проблемы борьбы с преступностью. Иркутск: 1988. 46 б.
5. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребенок в кризисной ситуации. СПб.: Питер, 2003. 207 б.
6. Кудрявцев И.А., Сафуанов Ф.С., Тхостов А.Ш., Савина О.Ф. Структурно-иерархическая организация самооценки у аномальных (психопатических) личностей в кризисной ситуации. Мысль: Вопросы психологии, №3. 1991. 57-67 б.
7. Луковцева З. В. Сексуальное насилие. // Насилие и социальные изменения. №1. Под ред. Пискаловой М. А., Синельникова А. А. М.: 2000. 34б.
8. Мамайчук И.И. Экспертиза личности в судебно-следственной практике. Учебное пособие. СПб.: Питер. 2002. 76б.
9. Мельникова Э.В. Дети и подростки – жертвы негативных явлений. М.: 2005. 156 б.
10. Морозова Н.Б. Психические расстройства и их роль в виктимном поведении детей и подростков. М.: Просвещение. 2003. 227с.
11. Мудрик А.В. Введение в социальную педагогику. Пенза, 1994. 308б.
12. Насилие и социальные изменения./ Под. ред. М.Пискаловой, А.Синельникова. М., 2000. 34б.
13. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. СПб.: Питер, 2000. 302б.
14. Серeda Н. «Настолько широко, что даже и не видно» //Насилие и социальные изменения. №2. Под ред. Пискаловой М., Синельникова А. М., 2000. 34б.
15. Синельников А., Серeda Н. Безопасность подростков и здоровые отношения. Модельная программа ранней профилактики насилия. М., 2002. 52с.